

Constantinovits Milán: A Szigeti veszedelem vilásképe

1. Bevezetés

A *Szigeti veszedelmet* 1647-48 telén írta Zrínyi Miklós. A mű központi témája Szigetvár 1566-os ostroma, amelyet mitizált, egyetemes keretekbe helyez a szerző. A hadiesemény nemzeti példázattá lényegül át, és másodlagos jelentésében a konkrét történésektől elvonatkoztatva a magyar nép sorstragédiáját, illetve csodálatos menekülését állítja elének. Az eposz az első kísérlet a történeti alapokról építkező nemzeti mitológia megteremtésére.

2. A mű történeti és epikus forrásai

Zrínyi feltehetően több történeti forrást is felhasznál a monumentális eposzhoz, mivel foglalkoztatta művének történelmi hitelessége - erre utal elmélkedése is a prózai előszóban. A korszakban ismert történeti források között megemlíthetjük Cserenkó Ferenc memoárját, aki a négy szigetvári túlélő egyikeként írta meg emlékeit. Zrínyi azonban mégsem ezt, hanem Istvánffy Miklós historiális alkotását használja fel, amelyben már megtalálható a hadvezér Zrínyi mitizálása, és ezt a *Szigeti veszedelem* is visszatükrözi¹. Kiemelhető még Zsámboki János leírása és Forgách Ferenc 1587-es Zrínyi-albuma, amelyben az ostrom emlékeit gyűjtötte össze a szerző.

Az epikus forrásoknál elsőként Vergilius *Aeneiséről* kell szólni, melynek kezdő öt sorát majdnem szó szerint veszi át Zrínyi². Az *Aeneis* mellett Homéroszt említi még a költő a prózai előszóban, de a legújabb irodalomtörténeti álláspont szerint az *Odüsszeiát* és az *Iliászt* közvetlenül nem használja fel, így ezek csak szekunder forrásnak tekinthetők.

Lényeges hatás Torquato Tasso olasz nyelvű barokk eposza, a *Megszabadított Jeruzsálem* (1575-1580), ebből és az *Aeneisből* a *Szigeti veszedelem* legtöbb jelenete levezethető. Analógiákat találunk Lodovico Ariosto *Eszeveszett Orlando* című 46 énekből álló művével is, amelyben az egyes énekek előtt és után kisebb elmélkedések állnak. A *Szigeti veszedelemben* a IV. ének elején a szerencse forgandóságáról való bölcsekedés hasonlít erre.

Ovidius *Metamorphoses-e* a Szigeti veszedelem struktúrájára hatott, erre bővebben a műszerkezet tárgyalásakor térek ki.

Hatásként megemlíthető még Marco Giralomo Vida 1527-es műve, a *Christias*, amely az első reneszánsz keresztény eposznak tekinthető, illetőleg Scipione Herrico *A lerombolt Babilóniája* is, melynek számtalan erotikus jelenetéből köszön vissza egy a *Szigeti veszedelem* XIV. énekében Alderán leírásánál.

4. Felépítés, műszerkezet

A *Szigeti veszedelem* Ovidius említett művéhez hasonlóan tizenöt énekre oszlik, amelyeket egy rövid dedikáció, és egy prózai bevezető előz meg.

A tizenöt éneket többféle módon is tagolhatjuk, tematikailag a 7+8-as osztás az elfogadott, miszerint az első hét ének a várostrom felvezetése, korrajz és a szembenálló felek bemutatására szolgáló megelőző cselekmény, míg a következő nyolc a hadieseményeket és a végkifejletet ismerteti.

Szörényi László irodalomtörténész az 5+5+5-ös felosztásban esetén Ovidius-analógiára mutatott rá, ugyanis a *Metamorphoses*-ben az első öt ének az istenek, a második öt a heroszok, és az utolsó öt az emberek cselekedeteit mondja el, a mű pedig Julius Caesar megistenülésével ér véget. A *Szigeti veszedelem* e struktúra

¹ Istvánffy azonban tíz ostromról számol be, míg Zrínyi egy nagy támadásról tudósít az eposzban.

² „Én az ki azelőtt iffiu elmével

Játszottam szerelemnek édes versével,

Küszködtem Viola kegyetlenségével:

Mastan immár Mársnak hangassabb versével

Fegyvert, s vitézt éneklek, török hatalmát...”

inverziójaként is tagolható akképpen, hogy az első öt énekben Zrínyi emberi oldalát látjuk, az V. énektől emberfeletti, heroikus hadvezérként jelenik meg, és az utolsó énekre isteni szférákba emelkedve dicsőül meg. Az eposz cselekménye három szálon indul: Zrínyi imája, Arszlán budai pasa vállalkozása és az Isten haragja az égben jelentik az expozíció alapjait. A három szál a kompozicionális szempontból kiemelkedő fontosságú III. énekben fonódik össze. Maga az ostrom csak a VIII. énekben indul meg, azonban addigi részek is fontosak, mert előkészítik a hadi eseményeket, értesülünk a magyarok bűnösségéről, az isteni csapás szükségszerűségéről, és Zrínyi nemzetmentő küldetéséről is, illetve megismerkedhetünk a legfontosabb mellékszereplőkkel.

A harc első jelentősebb fordulópontját a X. énekben találjuk, ám a magyar sikert ellensúlyozza Radivoj és Juranics tragikus kimenetelű kalandja. A XII. énekben történik a török sereg lázadása, ezt előzi meg Delimán és Cumilla tragikus románca, amit ellenpontoz Deli Vid és Borbála házastársi hűségen alapuló szerelme. Az ismétlődő mozzanatok ritmikusan tagolják a művet: török haditanács (VII., XIII. ének); Deli Vid és Demirhám párviadalai (VIII., XI., XV. ének.) Szerkezeti és világképi szükségszerűség a galamb elfogása is, hiszen a véletlen, a szerencse forgandósága a barokk világkép egyik központi gondolata.

A XIV. énekben az alvilág, a pokol hatalmai kapcsolódnak be a küzdelembe, a XV-ben pedig a mennyei légió is, s ez nem csupán a kötelező deus ex machina szerepeltetése, hanem ezzel Zrínyi a barokk egyik legfőbb kompozíciós eljárását, a fény és árnyék, világosság és sötétség kontrasztelvét alkalmazza. A korabeli közfelfogásnak megfelelően Zrínyi és a magyar sereg apoteózisával ér véget a mű.

Az eposzban a keretes szerkesztése nyomait is felfedezhetjük, hiszen az első (Szulejmán pokoli álma) és az utolsó (a mennyország víziója), illetve a második (Zrínyi imája a mennyek felé) és az utolsó előtti ének (Alderán pokoli szövetségesei) tematikailag párba rendezhetők.

A szerkezeti egyezések, rendszerűségek tudatos és nagy gonddal alkalmazott konstrukciós technikáról tanúskodnak.

5. Az eposz erkölcsi világa

A *Szigeti veszedelem* nemcsak **historiális eposznak fogható fel, hanem a korban nagyon fontos politikai jelentéstartalommal** is bír. Zrínyi a romlatlan, összefogni képes szigeti vitézeket állítja saját, széthúzó kortársai elé. **Példaadásnak szánta művét** az elnyomás elleni harchoz, amely szerinte csak a pártoskodáson és felekezeti megosztottságon felülemelkedő nemzeti egység által vihető sikerre.

Zrínyi célja továbbá a vallásos történelemszemlélet révén emléket állítani az európai hírű várvédelemnek és dédapjának is.

A hagyományos értelemben nincs állandó vagy eposzi jelző, szereplői azonban megőrzik az eposzi hősök egy tömbből faragottságát. Jellembeli változás csupán a két főhős esetében figyelhető meg. **Zrínyi és Szulejmán azonos erkölcsi színtről indulnak, a török vezérből azonban zsarnok lesz, Zrínyi viszont megdicsőül.**

Zrínyinek a műben **több paradoxont kellett hitelesítenie**. Egy küzdelemnek csak akkor van tétje, hitele, ha a szembenálló felek megközelítően azonos nagyságrendűek. (itt hatalmas túlerő: 100.000 - 2500); másrészt magyar vereséget erkölcsi győzelemmé kellett váltania.

Az ellentmondást erkölcsi, eszmei szinten úgy oldja fel az elbeszélő, **hogy Zrínyi és a magyarság összeforrott, erkölcsös közösség; a mű végére széthúzóvá váló török sereg ellentéte**. De ellentétei az író Zrínyi korának magyarságának is, és megvalósítói is azoknak az eszméknek, melyeket a költő-hadvezér prózai munkáiban kifejt. Tartalmilag, szerkezetileg kisebb epizódokra bontja a történetet, ahol a szembenálló felek létszáma megegyezik. Az első ostromot csak a tizedik énekben írja le. Az eposzi konvencióknak megfelelően szereplőket rendel egymás mellé a két táborból: Zrínyi - Szulejmán; Deli Vid - Demirhám.

Az első énekben megfogalmazza Zrínyi **a magyarok bűnhődésének okait**. Zrínyi saját ítéletét Istennel, illetve a törökökkel mondhatja ki. A magyarok elfordultak Istentől, ennek következtében megsértik az erkölcsi normákat. Az alapvetően vallásos jellegű érvelésben nyoma sincs a korra oly jellemző felekezeti egymásra mutogatásnak; bár a mű egésze a katolicizmus szellemiségét sugallja, **a büntetés jogosságát sugalló érveket**

a protestáns prédikátoroktól veszi át Zrínyi. Ily módon Zrínyi azt is érzékelteti, hogy a kereszténység, illetve az ország védelme érdekében túl kell emelkedni a felekezeti vitákon. Szelim, Szulejmán apja a büntetés politikai, társadalmi vetületét, okát adja meg: az egység hiánya, a magára maradottság, a vezérnélküliség.

Az értékrend csúcán az Istennek tetsző élet, illetve az ezt megvédő hős áll („miles Christi”). Ezt követi a hírnév, mely a véges emberi életet a halál után is élteni. Majd a közösségért felelősséget vállaló, a közösséget szolgáló ember képviseli Zrínyi számára az eszményt.

6. Klasszikus és barokk eposzi sajátosságok

Bár a *Szigeti veszedelem* az *Aeneis*-hez hasonlóan műeposz, vagyis célzatos mű (nem csupán egy nép eredetmondájának a leírására törekszik, ahogy a naív eposzok), Zrínyi mégis megtartja a homéroszi eposzok formai sajátosságait, azonban ki is egészíti azokat a barokk eszménykép és világnézet költői kellékeivel. A korszakban a keresztény szerzőknek gyakran gondot jelentett a gonosztól származó eposzi machina alkalmazása, azonban a pokoli erőket a török táborba helyezve át Zrínyi feloldja az erkölcsi dilemmát³.

Antik eredőjű eposzi kellékek egész sorozatát találjuk a *Szigeti veszedelemben*. Ilyen a propozíció, vagyis a témamegjelölés, amelyre a 2. versszakban kerül sor, az enumeráció, vagyis a seregszemle, amely az I. énekben a törököket veszi számba, míg az V. ének 1-41-ig tartó szakaszában a magyarok erőinél figyelhető meg, vagy az invokáció, vagyis segélykérés, amely rögtön az I. ének 1-6. szakaszában jelenik meg. Az enumerációnak lényeges szerepe van a szemben álló felek létszámkülönbségének, a törökök aránytalan túlerejének hangsúlyozásában, és ez pedig a szigeti hősök küzdelmének heroikus, transzcendens keretekbe helyezését szolgálja. Az invokáció is kettős célzatú: egyrészt rávilágít a törökök legyőzhetőségére, másrészt a diadal áráként megfogalmazza a hősi halál gondolatát is.

Az állandó jelzők, az epithon ornans azonban nincs markánsan jelen a műben, ebből a klasszikus hagyományból csak a szereplők éles polarizáltságát hagyja meg Zrínyi. Ez alól kivételt jelent a főhős Zrínyi és Szulejmán, akik közel azonos erkölcsi szintről indulnak, de Zrínyi hőssé misztifikálódik, míg Szulejmán zsarnokká válik a mű végére.

A barokk vallásos ideál két motívuma is visszatükröződik a *Szigeti veszedelemben* megformált Zrínyi-karakterben: az egyik az „Athleta Christi” vagyis „Krisztus bajnoka”-eszménykép, a másik ezen túlmutatón a hadvezérben Krisztus szimbólumát láttató „Imitatio Christi”.

8. Az eposz utóélete, szövegkiadások, hatások

Az eposz az 1651-es bécsi kiadású *Adriai Tengernek Syrenaia* kötetben jelent meg Kozmarovi Máté könyvesmester gondozásában, Szubaritsch György híres rézmetszetével. A „syrena” Klaniczay Tibor irodalomtörténész szerint Zrínyit jelképezi, a metszeten látható hajón pedig a költő önmottója olvasható: „Sors bona nihil aliud” („jó szerencse, semmi más”).

Az eposz termékenyen hatott a magyar irodalomra, elég Csokonai töredékben maradt *Árpádiászára*, Vörösmarty (szintén a nemzeti széthúzás témáját körüljáró) *Zalán futására*, vagy Arany János *Buda halálára* gondolnunk. Nem eposzi műfajú hatás például Kölcsey *Zrínyi dala*, Mikszáth *Új Zrínyiásza*, Illyés Gyula *Zrínyi, a költő* című műve, Babitstól a *Zrínyi Velencében* vagy komolyzenei téren Kodály *Zrínyi szózata* című darabja.

9. Összefoglalás

Zrínyi *Szigeti veszedelme* klasszikus hatásokra támaszkodó, stílusában és gondolatvilágában jellegzetesen barokk műalkotás, amely az antik eposzi hagyományokat követi, azonban a kor keresztény eszményképét és a szerző társadalmi üzenetét is a szövegbe építi. Úttörő vállalkozás a nemzeti mítosz megteremtésére, amely nem maradt következmények nélkül a hazai és a világi szépirodalomban.

³ Megjegyzendő, hogy Tasso is alkalmazta már a pokoli erőket.